

MI TÖRTÉNIK EGY KVALITATÍV MÓDSZERTAN DOKTORI SZEMINÁRIUMON? A GT- ÉS AZ IPA-ELEMZÉS MENETE

SOMOGYI Krisztina*
krisztina.somogyi@plusminus.hu

BIRTALAN Ilona Liliána*
ELTE PPK Egészségfejlesztési és Sporttudományi Intézet
birtalan.liliana@ppk.elte.hu

EINSPACH-TISZA Katalin*
kata.tisza@gmail.com

JANTEK Gyöngyvér*
Semmelweis Egyetem I. sz. Gyermekgyógyászati Klinika
jantek.gyongyver@mail.semmelweis-univ.hu

KASSAI Szilvia*
kassai.szilvia@ppk.elte.hu

KARSAI Szilvia*
karsai.szilvia@ppk.elte.hu

SEBESTYÉN Edit*
sebestyenedit@hotmail.com

DÚLL ANDREA
ELTE PPK Pszichológiai Intézet
BME Szociológia és Kommunikáció Tanszék
dull.andrea@ppk.elte.hu

RÁCZ József
ELTE PPK Pszichológiai Intézet
SE-ETK Addiktológiai Tanszék
Kék Pont Drogkonzultációs Központ és Drogambulancia Alapítvány
racz.jozsef@ppk.elte.hu

* ELTE Pszichológia Doktori Iskola, ELTE PPK Pszichológiai Intézet

ÖSSZEFOGLALÓ

Háttér és célkitűzések: A kvalitatív kutatásokban a személy szubjektív, belső világa tárul elénk, ami lehetőséget nyújt alapjelenségek megismerésére, korábbi tudások árnyalására, új szempontok vizsgálatára. A tanulmány célja a kvalitatív módszerek használhatóságának és oktathatóságának demonstrálása a pszichológiai kutatásokban. A tanulmány háttérét az ELTE Pszichológia Doktori Iskolájában folytatott kutatás-módszertani szemináriuma szolgáltatta, ahol az aktív bevonódás, a különböző módszerek gyakorláson alapuló tanulása és az azon keresztül történő értelmezése állt a középpontban.

Módszer: A szeminárium óráit különböző végzettségű, a kvalitatív kutatások vonatkozásában eltérő tapasztalatokkal rendelkező hallgatók látogatták. A tematikában jelen volt a kvalitatív kutatások általános ontológiai és episztemiológiai háttérének a tárgyalása, a különböző elemzési módszerek részletes bemutatása és gyakorlati alkalmazása. Ezek közül a megalapozott elméletet (GT) és az interpretatív fenomenológiai elemzést (IPA) emeltük ki, amelyek segítségével ugyanazon szövegeket elemeztük egyéni- és interaktív csoportmunka keretében. A felhasznált szövegek egy külön kutatás keretein belül készült interjúk részei voltak, amely pályakezdő építészek sajátos látásmódját vizsgálta.

Eredmények: A kódolás során csak a kutatás-módszertani szempontból lényeges szintek valósultak meg a maguk teljességében, és az értelmezés is többnyire erre vonatkozott. A folyamat során megismertük a két módszer erősségeit, egymástól való különbözőségét, elemzési alapjait és gyakorlati alkalmazását, valamint betekintettünk egy vegyes háttérű kutatócsoport munkájának, közös nyelvezetének és munkamódszerének kialakítási folyamatába.

Következtetések: Mindkét kvalitatív módszer következetes használata alkalmas arra, hogy összefüggő szövegekből a vizsgálati személyek belső világa kapcsán értékes információkat nyerhessünk. A szemináriumi keretet eltérő háttérű résztvevők esetén is kiemelten alkalmas a kvalitatív megközelítés módszereinek elsajátítására, kutatók csoportként történő együttműködésének fejlesztésére, valamint a szövegek elemzéséből fakadó kódrendszer objektívabb validálására.

Kulcsszavak: kutatás-módszertani szeminárium, kvalitatív kutatások a (környezet) pszichológiában, megalapozott elmélet (GT), interpretatív fenomenológiai elemzés (IPA)

HÁTTÉR ÉS CÉLKITŰZÉSEK

Tanulmányunk bemutatja az olvasó számára egy doktori kurzus keretében zajló kvalitatív elemzés folyamatát. Célunk a kvalitatív módszerek használhatóságának és oktathatóságának demonstrálása a pszichológiai kutatásokban. Meggyőződésünk, hogy a kvalitatív megközelítés, amely számos különböző elemzési módot foglal magában, kiváló eszközt ad a kutató kezébe a jelen-

ségek mélyebb megértéséhez (Bogdan és Taylor, 1990).

Az általunk készített kutatások során az interjúleiratok és más szövegek (pl. blog-bejegyzés, prezentáció) elemzése révén a személy szubjektív, belső világa tárul elénk. Ez lehetőséget nyújt alapjelenségek megismerésére, leírására, a lényegiség újszerű megfogalmazására, korábbi tudások árnyalására és olyan új szempontok vizsgálatára is, amelyek például egy kérdőíves

kutatásnál nem kerülnek a kutató látókörébe. Akár korábban feltáratlan területekről van szó, akár egy már vizsgált kérdésről szeretnénk új aspektusból információkat nyerni, a megfelelő kvalitatív módszer kiválasztásával értékes adatokhoz és összefüggésekhez juthatunk.

A kvalitatív elemzés folyamata nem tetszőleges. Az egyes módszerek – legyen szó *Grounded Theory*ről (GT, megalapozott, avagy lehorgonyozott elmélet), vagy *Interpretatív fenomenológiai elemzés*ről (IPA) – saját belső szabályrendszerrel bírnak, ami irányt mutat az adatok feldolgozása során, és fegyelmezetten alkalmazva, megbízható eszköznek bizonyul a kutató kezében. A két módszer episztemológiai hasonlósága ellenére számos szempontból eltér, a sajátosságokra az egyes módszerek kapcsán később kitérünk. Fontos azonban megemlíteni, hogy a GT alkalmazása fél évszázados múltra tekint vissza, ami egyszerre eredményezi a módszer alapos kidolgozottságát és elfogadottságát, ugyanakkor vitákhoz és ellentmondásos elméleti értelmezésekhez is vezetett. Az IPA alkalmazása sokkal újabb keletű a nemzetközi tudományos kutatásokban is. Igaz azonban, hogy az a konstrukcionista szemlélet, amelybe beágyazott, több száz éves múlttal rendelkezik.

Az episztemológiai háttér hangsúlyozása a kvalitatív módszerek választása során alapvető fontosságú, mert a kutatói attitűd kifejez egyben egy világnézetet is (Wertz és mtsai, 2011) amely jól elkülöníthető a tudomány területén ma is uralkodó pozitivistá felfogástól. A kvalitatív módszertannal végzett munka a kutatók aktív bevonódását igényli. Így az oktatásuknál is kézenfekvő a gyakorláson alapuló tanulás, tehát a módszer megértése az elemzés lépésről-lépésre történő alkalmazásán keresztül. Az elemzés folya-

matának konkrét szövegen való gyakorlása új tudásokat hoz, és érthetővé teszi az elméletben leírtakat. Mindez elengedhetetlen ahhoz, hogy a kutató hitelesen tudja alkalmazni a kiválasztott módszert. A személyes tapasztalás fontossága összefügg azzal az episztemológiai beágyazottsággal is, amely a pozitivista hozzáállás helyett a megismerés folyamatában a jelenséget vizsgáló, értelmező személynek is alapvető szerepet szán.

Mielőtt eljutunk az egyes módszerek tárgyalásához, el kell döntenünk, hogy a kvalitatív hagyományból milyen módszerrel választunk. A most bemutatott szeminárium során a GT módszertani és az IPA szemléleti keretében vetettünk alá két szövegrészletet elemzésnek. Mindkét módszer hasonló hagyományból ered, illetve arra támaszkodik: a fenomenológiai megközelítés és a hermeneutikai megértés képezi mindkettő alapját. Az elemzés azonban – mint majd látni fogjuk – a két módszer esetében már lényegesen eltér egymástól.

Dolgozatunkban először a munka háttérét adó kontextust, majd az interjúrészleteknek a két kvalitatív módszer alkalmazásával történő elemzését ismertetjük.

Ontológiai és episztemológiai háttér

Mint jeleztük, a kvalitatív kutatások megalapozottságának és eredményeinek a megértéséhez elsődleges azt az ontológiai és episztemológiai háttérrel tisztáznunk, amely a tudomány intézményesült pozitivista és posztpozitivistá megközelítésétől elkülönül. Ez a másik paradigma, az interpretatív szemlélet, a világ megismerhetőségének és a tudás elsajátításának folyamatában a szubjektum jelenlétét is meghatározó tényezőnek tételezi. Ebben a hagyományban az érzékelő maga elválaszthatatlan a körülötte lévő

világtól. Ezzel összefüggésben olyan hagyományos, intézményesült elvárások a kutatással szemben, mint amilyen az objektivitásra való törekvés, a reprezentativitás, az általánosíthatóság avagy a kutató elfogulatlansága, ebben a paradigmában nem értelmezhetőek. Éppen ellenkezőleg, az alapfelvetés lényege, hogy a világ személyeken keresztül megélt, értelmezett és akár egyediségében, sajátosságában is érdekes, kutatásra, megfigyelésre méltó. Ez az episztemológiai beágyazottság tehát kiindulópontja az alább tárgyalt két módszernek is. Így a megértéséhez fontos végig szem előtt tartanunk azok hermeneutikai és fenomenológiai beágyazottságát (Denzin és Lincoln, 2005).

A GT – mint látni fogjuk – erőteljesebben hermeneutikai, míg az IPA inkább fenomenológiai gyökerű, mindkettőben közös azonban, hogy a kutató személye nem választható el a kutatástól. A szövegekkel való dolgozás mint interpretáció jelenik meg, tehát olyan értelmező gesztus, amelynek alapja, fókusza a vizsgált anyag, célja a szöveg intenciójához, avagy világához való közelítés. A kutató jelenléte is a reflexió tárgya, ez a kutatás felvezetésekor és az értelmezés zárófejezetében is artikulálódik.

Az értelmezés hermeneutikai hagyományában – főleg Heidegger és Gadamer gondolataira alapozva – a folyamat időben és térben lezajló körkörös jellegű: az ember és a világ nem egymással szemben helyezkedik el, hiszen *az ember eleve a világnál van*, eleve valamilyennek látja azt. A szöveggel való beható foglalatosság egyfajta tudatosulás, amelyben az olvasó és a szöveg világa közelít egymáshoz.

Az alább bemutatott módszerekre több hermeneutikai gondolkodó által képviselt irányvonal volt hatással. Egyebek között ezek a nézőpontok hangsúlyozzák, hogy egy

szöveg teljes egésze csak az egyes részek, részletek alapos vizsgálata folytán ismerhető meg, miközben a kisebb részletek értelme mindig az egészen keresztül ragadható meg, továbbá, hogy a megértésnek egy előítélet-mentes, dinamikus folyamattá kell válnia, ahol párbeszéd zajlik egy közös nyelv segítségével. A kutatás szempontjából ez a folyamatos, körkörös közelítés a szöveg valóságához az, amely a lényegiség közelébe való jutás lehetőségével kecsegtet.

A szövegben bemutatott módszertani szeminárium munkáján kívül esően, de ahhoz kapcsolódóan hermeneutikai, fenomenológiai és más konstrukcionista szemléletű filozófiai szövegek elemzésével is foglalkoztak a jelen szöveg készítői. Így többek között Dilthey, Husserl, Heidegger, Gadamer, Merleau-Ponty és Foucault írásain keresztül vált árnyalttá számukra az az episztemológiai kíváncsiság, amely a kvalitatív kutatók közös sajátja. A téma iránt érdeklődőknek ezen szerzők írásait ajánljuk olvasásra.

Grounded Theory (GT)

Glaser és Strauss 1967-ben nyitotta meg a kvalitatív kutatás előtt az utat a *megalapozott elméletalkotás* (a GT-t neve a magyar szakirodalomban) irányába, útmutatást adva a szisztematikus kvalitatív adatelemzés alapjaihoz. A GT e kezdetekhez képest sokat alakult, olyannyira, hogy a szerzőpáros útjai szétváltak a továbbgondolkozásban. A glaseri irányzat a kutató alapvető nyitottságára helyezi a hangsúlyt, valamint a kutatási probléma terepmunkában történő feltárására, és ezzel csakis az induktív logikának ad teret. Ez az irány az eredetileg felvázolt, vagyis klasszikus módszert viszi tovább.

Ezzel szemben Strauss, illetve későbbi szerzőpartnere Corbin, például megenge-

dők a szakirodalomban már létező fogalmak használatával a kódolásban. Tehát elméleti keretben képzelik el a kutatást, deduktív logikát is engedélyeznek, illetve bevezetik a validitás fogalmát.

Az alapító elméletalkotókon túl természetesen számos további kutatás is formálta a módszertan lehetőségeit (Berterö, 2012). Közülük kiemelkedő az önálló konstruktivista GT irányzat megfogalmazójaként Charmaz, aki a kutató és az elemzés tárgyának kapcsolati terére fókuszálva vezette le a megalapozott elméletalkotás lehetőségeit. Tanulmányunkban mi is az utóbbi irányt követjük.

Meglátásaik alátámasztották azt az irányt, amelyben a meglévő tudásokra alapozott hipotézisek vizsgálata helyett a hipotézisnélküliség tarthatósága fogalmazódik meg. Pontosabban azon hiteles elemzési útnak nyitottak teret, amely szerint pusztán az adatok szisztematikus elemzésével releváns elmélet megfogalmazásáig lehet eljutni a kutatói kérdés nyomán.

A Grounded Theory a mindennapi megfigyelések absztraktabb szintre emelésének folyamata, és egyben eredménye, a feltárási módszer következtében az észlelt jelenségek összefüggéseit leíró és magyarázó elmélet. Ennek köszönhetően a módszer alkalmas új meglátások, összefüggések megfogalmazására, és akár a korábban bevezetett tudások belső hangsúlyainak átrendezésére, meglévő fogalmak jelentéstartalmainak újrendezésére.

A konkrét elemzés során a kutató *nyílt kódokkal* dolgozik, amelyekbe összesűriti a vizsgálati terep kirajzolódó mintázatait. A nyíltság azért is fontos, mert nem a vizsgálati terephez kapcsolható szakterület terminológiarendszerére hagyatkozva történik a kódolás (így akár e szakirodalom előzetes ismerete is elhagyható). Sőt az

elemzési folyamat során a kódok változhatnak is az újabb felismerések következtében. Természetesen ettől függetlenül a mintavétel lehet elméletvezérelt, hiszen egy jelenség megfigyeléséhez és megértéséhez magát a helyzetet valahogy szükséges meghatározni. A kutatásba bevont alanyok kiválasztása során így jelen van egy kutatói preconcepció arról, hogy mely alanyokon keresztül érdemes a vizsgált kérdéskört megközelíteni, a témát leszűkíteni, azonban a GT nyitottságából adódik, hogy a folyamat során felmerülő új fogalmi értelmezések következtében a vizsgálat új irányokba, így új interjúalanyok irányába is megnyílhat.

A kapott kódok értelmezésének a folyamata során a kódok kapcsolati hálóját (struktúráját) alakítja, egyfelől hierarchikus rendbe szervezi azokat, másfelől a közöttük lévő viszonyt is tisztázza. A kódok közötti viszonyrendszer áttekintését gyakran vizualizációval erősíti, azaz a kódcsaládokat diagramként ábrázolja. Tehát a GT megalkotása során a nyílt kódolás az analitika első megközelítése, amely elemzési szakaszban azonosítja a mérvadó dimenziókat és kódokat. Aprólékos munka során alakul ki, mely elemek jelentőségteljesek vagy éppen elhanyagolhatóak.

Az axiális kódolás az analitika következő szintjét jelenti, ahol a már megtalált kódok és dimenziók egymáshoz fűződő viszonyainak tisztázására törekszik a kutató. Az előző szakaszhoz képest tömörödnek, összevonódnak a kódok, és kikristályosodnak a kapcsolódások. Az elméletalkotás előtti utolsó fázis a szelektív kódolás, ahol az előbbi folyamatok eredményeinek finomítására, integrálására kerül sor a szöveggel való összevetés segítségével. Tehát ebben az etapban az absztrakt kódrendszer és az eredeti szöveg viszonyrendszere kerül újra a fókuszába.

A kódolási folyamat fenti jellegzetességei mellett a feltárási módszertan nyitottságát tovább növeli, hogy lehetséges a feltáró kutató és a vizsgálati terep kapcsolatának különböző dimenziókban történő meghatározása is, ami tovább növeli a módszer flexibilitását (Mills és mtsai, 2006; Charmaz, 2008). A GT részletes bemutatása megtalálható Sallay Viola (2015) előszavával Corbin és Strauss (2008) könyvének magyar nyelvű kiadásában (Corbin és Strauss, 2015).

Interpretatív fenomenológiai analízis (IPA)

Az interpretatív fenomenológiai elemzés szintén kvalitatív kutatásokhoz kínál szigorú módszertant, mely a kutatásban résztvevő személyek adott jelenséggel összefüggő megélt tapasztalatait, élményeit vizsgálja, azok megértését állítja középpontba túlmutatván a hétköznapi, mindennapos értelmezésen. Azzal foglalkozik, hogy az emberek *miként* dolgozzák fel, *miként* értelmezik ezeket az élményeket, milyen jelentésekkel, tartalommal ruházzák fel őket.

Az IPA alkalmazása gyakori az egészségügyi ellátórendszer területéhez kapcsolódó kutatásokban. Ennek hátterében az áll, hogy a módszerrel jól vizsgálható a különféle betegségek tapasztalata a megélt, észlelt fizikális és mentális élményeken keresztül. Ez a megközelítés összhangban van az egyre erőteljesebben jelen lévő betegközpontú ellátási modellek szemléletével is.

Jonathan Smith 1996-ban vezette be az interpretatív fenomenológiai analízist, mint alternatív, kiegészítő megközelítést a pszichológia területén már jól meghonosodott módszerek mellé (mint például a megalapozott elmélet, narratív pszichológia) (Smith, 1996).

A módszer filozófiai és elméleti alapjai az évek során tovább fejlődtek, finomodtak (lásd Larkin és mtsai, 2006, 2011; Smith és mtsai, 2009; Smith, 2004, 2007), miközben ezzel párhuzamosan az IPA jelentős mértékben hozzájárult a pszichológia különböző területein zajló kvalitatív kutatásokhoz.

A legfőbb elméleti megközelítések, melyekre az IPA támaszkodik: a fenomenológia, a hermeneutika és az idiográfia. E filozófiai alapok összerendezettség, a kialakított hangsúlyok, alkalmazott technikák egy jól illeszkedő, de mégis megkülönböztethető módszerré teszik az IPA-t.

A fenomenológiai háttér a személyes tapasztalat fontosságát emeli ki; azt, hogy az egyén hogyan észleli az őt körülvevő világot, hogyan éli meg saját érzéseit, hogyan ad értelmet a kérdés középpontjában lévő fenomenének.

Központi fogalmainak egyike az *intentionalitás*, amely tudat és tárgy közötti közvetlen viszonyt feltételez, ahol a tudat mindig irányul valamire, nincs meg a szubjektív és objektív világ különállása.

A fenomenológia másik fontos fogalma a *redukció*, mely lehetővé teszi, hogy az értelmezés során eljussunk az ún. *fenomenológiai beállítódásig*, amikor is a szemlélő – megszabadulva a hétköznapi, kulturális és tudományos előfeltevésektől, valamint a dolgokra előzetesen ráakadó jelentési rétegektől – semlegesen tud viszonyulni az általa vizsgálandó dolgokhoz.

A harmadik fontos alkotóelem az életvilág, ami nem más, mint az „élet alapvető közege”. Az IPA szerint „az ént kizárólag a környezetével kölcsönhatásban lehet megérteni” (Rác és mtsai, 2016: 315).

A hermeneutika – mint filozófiai tudományág, az értelmezést és megértést vizsgálja – szintén alapokat nyújt a módszer

számára, erről korábban már ejtettünk szót.

Az idiografikus háttér biztosítja a módszer számára a részletgazdag bemutatást, ahol az eset áll a középpontban, amelyet a lehető legaprólékosabb módon próbál a kutató feldolgozni, megismerni és megérteni. A fókusz így sokkal inkább a részleteken van, mint az általános egészen. Ez az idiografikus vizsgálat teszi lehetővé azt, hogy a kutató kis, homogén mintával dolgozhasson, amikor egy adott jelenséget vizsgál.

Az interpretatív fenomenológiai analízis, mint kvalitatív pszichológiai módszer átfogó, részletes bemutatása megtalálható Rác és mtsai 2017 művében.

MÓDSZER

A doktori kvalitatív szeminárium bemutatása

A kódolási folyamat részletezése előtt először összképet nyújtunk arról, hogy mi is történik egy kvalitatív módszerekkel foglalkozó doktori szemináriumon. A szeminárium foglalkozásai egy tanéven (2016/2017 tavaszi szemeszter) keresztül, heti másfél órában valósultak meg, összesen 7 doktorandusz és egy oktató részvételével. A kurzus célja az volt, hogy a résztvevők gyakorlati példákon keresztül sajátítsanak el kvalitatív elemzési kereteket.

A heti rendszerességű órákon az adott módszer rövid bemutatását követően lépésről lépésre haladtunk az interjúk feldolgozásában. Az interjúk leírataival való ismerkedés után a kódolás folyamata részben egyénileg, részben közös munka során zajlott. A közös alkalmakról szöveges jegyzet, abból összefoglaló készült. Az egye-

di munkafázisok rajzait összegyűjtöttük, archiváltuk.

A kurzuson részt vevő személyek különböző szakmai háttérrel (pszichológus, szociológus, közgazdász, bölcsész) és előzetes tapasztalattal rendelkeztek. A közös kiindulási pontot a kvalitatív módszertan iránti nyitottság jelentette. Nemcsak az előképzettség, a szakmai tapasztalat és a doktori tanulmányok keretében vizsgált terület volt eltérő, hanem a kvalitatív módszerekben való jártasság szintje is: kezdő és haladó együtt dolgozott a csoportban.

A korábbi kutatások során alkalmazott kvantitatív módszerek aktív használata után többeknek időbe telt az átállás egy egészen másfajta gondolkodásmódra. Adott esetben az előzetes hipotézisek elengedése, a részletekben való elmélyülés, majd a részletek alapján történő lényegkiemelés – különösen egy interaktív csoportmunka során – újszerű élményt jelentett a résztvevők számára. A kvalitatív kutatómódszertannal kapcsolatos, gyakran az ismeretek hiányából fakadó előítéletek leépítése időt igényelt.

A nézőpontok közötti különbözőség megtapasztalása nemcsak várt pozitívuma, de egyben nehézsége is volt a közös munkának. Sokszor nehéz volt lemondani szakmai szemmel evidensnek tűnő állításokról, értelmezésekről és szembesülni a külső felvételek sajátos hangsúlyjaival.

A közös kódolás állandó visszakerdezővel, magyarázással, konfliktussal, ellentmondással járt, amely főleg a folyamat elején lelassította és összetettebbé tette a munkát. A szövegről kialakuló diskurzus azonban segítette magára a szöveg intenciójára fókuszálni. A közös kódolás olyan olvasatsokszorozás lett, amely nem multiplifikálta, hanem sűrítette a jelentéseket. Érdekes élmény volt megtapasztalni, hogyan alakul ki a konszen-

zus, melyek azok a pontok, amik egymástól részben függetlenül több személy számára is kiemelkednek a szövegből, és mi az, ami végül elveszíti a jelentőségét.

A csoportfolyamat – a maga nehézségei és kihívásai mellett – lehetőséget adott arra, hogy korábban biztosnak hitt feltevéseinket újrvizsgáljuk, és ha kell, átírjuk. Ez a dinamikus folyamat nagymértékben csökkentette a kialakuló konszenzus szubjektivitását.

A közös kódolás eredményességét növelte az előzetesen elvégzett egyéni kódolási munka, hiszen így alakult ki egy olyan személyes álláspont, melyet később a csoport előtt hitelesen képviselni lehetett.

Fontos tapasztalatot jelentett a szeminárium során az is, hogy ugyanazokat a szövegeket két különböző, fentebb röviden ismertetett módszer (GT, IPA) segítségével elemeztük. Ezáltal fény derült az egyes módszerek sajátosságaira és egymástól való eltéréseire is, kezdve attól, hogyan közelítik meg a szöveget, milyen alapfeltevések vannak (vagy éppen nincsenek), pontosan hogyan, milyen szempontok alapján zajlik a kódolási folyamat, egészen az eredmények megszületéséig. A két módszerrel való intenzív, csaknem egy időben zajló foglalkozás arra is rávilágított, hogy melyik módszer mely kérdések megválaszolására alkalmas leginkább.

A kurzus elfogadó és inspiráló közegének kialakításában nagy jelentősége volt az oktató nondirektív stílusának is, amely teret adott az önálló gondolatoknak.

Vizsgált minta: a szövegekpuszok

A vizsgálatok alapjául szolgáló szövegekpuszok pályakezdő építészek körében keletkeztek 2015 őszén. A fiatalok egy építészeti

tervezési feladatban vettek részt, középiskolai helyszínen (ld. Somogyi, 2016). A ráhangolódási folyamat részeként minden résztvevő építész saját hajdani gimnáziumát mutatta be a csoport többi tagjának.

A gimnáziumok bemutatása zárt, tizenöt fős kiscsoportban, tetszőleges sorrendben, önkéntes alapon történt. Az instrukció szerint öt kép segítségével, 5–10 perc időtartamban kellett szabadon beszélni. A társaság fele régi gimnáziumába visszatérve, saját maga által készített fotókkal dokumentálta a prezentációkat. A vizsgálati személyek másik fele képi illusztrációként interneten keresztül elérhető vagy archív képanyagot használt.

A prezentációkat, előzetes megegyezés alapján, diktafonon is rögzítettük. A résztvevőket tájékoztattuk, hogy a felvett anyagok egyben egy kutatás részét is képezik, amely az építészek sajátos látásmódját vizsgálja.

A kvalitatív módszertani doktori szeminárium keretében a tizenöt szövegből két építész által nyújtott prezentáció szöveges átirata szolgáltatotta az alapot. A szöveg mellett lévő képsort az elemzők megtekintették, de közös döntés alapján az elemzés nem terjedt ki rájuk.

A két építész prezentációjuk során eltértek a meghatározott keretektől és szabadon, saját élményeik által sodorva beszéltek középiskolájukról. Az időkeret- és a képszámtúllépést az előadások során szabadon kezeltük. A prezentáció közössége és a workshop vezetője itt-ott kérdésekkel szakította meg a monológokat, hogy a kevésbé érthető állításokat, avagy a kibontandó felvetéseket, érdekes momentumokat pontosítsa. Ezeket a megjegyzéseket a lejegyzés külön tartalmazta, és ezek az elemzésben is szerepeltek, mert pontosították a beszélők intencióit.

A két elemzett szövegrészt ebből a 15 részből álló folyamatból emeltük ki: két nagyon eltérő iskolai környezetet vizsgáltunk, és a két választható megközelítési módra (látogatás és netes képválogatás alapján történő felidézés) kerestünk példát.

Az első számú résztvevő (Pályakezdő építész_01) a csoportos bemutatást megelőzően visszament a helyszínre és saját képeivel dokumentálta azt. Bemutatása elsőként hangzott el a csoportban. Képanyaga ebből (is) adódóan jóval meghaladta a kívánalmakat, akár önálló narratívaként is elemezhető: több mint 30 képen keresztül, a bejárás dramaturgiáját követve adott képet az iskoláról.

A másik vizsgálati személy (Pályakezdő építész_02) csak gondolatban járta be iskoláját, képi illusztrációként 4 látványt mutatott. Ezeket az iskola honlapjáról és kapcsolódó felületeiről töltötte le, amelyből egy az iskola fő homlokzatát, 3 pedig a közösségi események alkalmával használt belső központi teret láttatta. Az ő bemutatása negyedikként hangzott el a csoportban.

A neveket, így az iskolák, városok és tanárok neveit is megváltoztattuk a szövegben.

Általános megszólalásaikban mindketten az építészet szakzsargonját pontosan és választékosan használó, nagy prezentációs gyakorlattal bíró előadók, aktívan tervező építészek, akik számára a feladat jellege – beszéd közönség előtt – nem szokatlan.

A kódolási folyamat bemutatása: Grounded Theory (GT) esetén

A kódolási folyamat 5 egymás utáni alkalommal zajlott, heti másfél óra közös munkában.

A GT korábban tárgyalt jellegzetességeiből adódóan hipotézis és elvárás nélkül

kívántuk indítani a munkát. Kutatási kérdésünket tágan fogalmaztuk meg: Hogyan lát az építész? Az elemzésünk induktív volt, tehát célunk a szövegből kiemelhető sajátosságok és a belső összefüggések megfogalmazása, továbbá az elméletalkotást megalapozó elemzés volt.

Mivel a kurzus célja módszertani volt (és nem környezetpszichológiai, vizuális kommunikációs vagy építészetelméleti), így a munka magára a folyamatra fókuszált. Ehhez alkalmazkodva a GT-kódolás 5 lényegi etapjából csak a kutatás-módszertani szempontból lényeges szintek valósultak meg a maguk teljességében, és az értelmezés is kizárólag erre vonatkozott.

Megvalósult:

1. a kezdeti, egyedi kódok azonosítása, szövegből való kiemelése;
2. a kódok csoportosítása, kapcsolatok és hierarchiák azonosítása;
3. a kódok összevonása: szelektív kódokba való rendezése. Ezek a megfelelő mélységben és magyarázó erővel írják le az összes többi kódot.

Kevesebb hangsúlyt kapott vagy kimaradt az

4. axiális kódolás: a kódok összekapcsolása és egymáshoz viszonyítása (pl. előfeltételek – következmények, vagy a folyamatok idői vagy társas interakciós jellemzőinek vizsgálata);
5. a diszkusszió és teória készítése, tehát az a munkafolyamat, amely a kutató szak tudásával és célkitűzéseinek megfelelően értelmezi a kódolás eredményeit és hiányosságait, beágyazza a tanulságokat a szakirodalomba és egyben önreflektív módon jelzi a kutatást végző saját tudásait, hiányait. Végül meghatározza a folytatás irányait.

A kódolási folyamat bemutatása: IPA esetén

Az IPA kódolási folyamat négy kurzus-alkalommal zajlott. Az IPA-elemzés folyamatában a kutató a szöveg sorról sorra történő értelmező olvasása során azt próbálja megérteni, hogyan értékelte a vizsgálatban résztvevő személy az adott tapasztalatot. Az olvasás során értelmező jegyzeteket készít az átírat margójára, majd egy következő olvasás során ezeket a jegyzeteket „kibontakozó témákba” sorolja. Ilyenkor az elemző munkát végző kutató megbontja az elbeszélő narratívát és egy második szintű elemzés során – amely már a kutató értelmező, szervező munkájának eredménye – új egységet alkot. Ennek során a kibontakozó témákat „főtémákba” sorolja (Smith és mtsai, 2009; RácZ és mtsai, 2016).

Megvalósult:

1. jegyzetkészítés, kódolás;
2. kibontakozó témák megállapítása;
3. a kibontakozó témák főtémákba csoportosítás.

Kimaradt (vagy később elvégzendő):

4. az eredmények narratívákba foglalása, és beillesztése a környezetpszichológiai, vizuális kommunikációs és/vagy építészetelméleti szakirodalmi kontextusba.

EREDMÉNYEK

Mivel a szeminárium célja a szövegek két szempontú (GT és IPA) kódolása volt, ezért a kódolási folyamatot is az eredmények között mutatjuk be.

A GT kódolás folyamata

Első alkalom: ismerkedés a szöveggel és a szabályok lefektetése

A kódolási folyamatot a módszertan felfrísítésével és a szövegek keletkezési körülményeinek megismerésével indítottuk, amelyeket fentebb részletesen már ismertettünk.

A szövegek ismertetésekor az anyag készítője saját kutatásának eredetileg környezetpszichológiai kontextusába helyezte a feladatot és a környezetpszichológia szempontjából fontos kérdésköröket (építésszek és laikusok eltérő környezetpercepciója, pl. Hubbard, 1996) is felvázolta, de megállapodás született arról, hogy a kódolás során ezekre a szaktudásokra nem támaszkodik a kódolás. Érdeklődési területként annyit állítottunk csupán, hogy a kutatás célja az építészszelelelet megismerése. A szöveg elemzésével kívántuk kinyerni a témához kapcsolható fontos tartalmakat. Az vált tehát kérdéssé, hogy előfelvetések hiányában milyennek látjuk az építésszek viszonyulását saját iskolájukhoz, tehát milyen emberek, tárgyak, érzések, cselekvések, emlékek és gondolatok emelhetők ki a helyszínnel kapcsolatban.

Második alkalom: dilemmák, a fontos vagy nem fontos kérdése

Az első számú szöveg (Pályakezdő építész_01) közös olvasása során minden fontos gondolatot megjegyeztünk, kódként a szövegben jelöltünk és a margóra, illetve post-it cédlákra egyenként feljegyeztünk. Ahol lehetett, törekedtünk arra, hogy a forrásszöveg nyelvezetét használjuk a kódokban, tehát a kódolás első szintje a forrásszöveg közelében maradt. Egyes kódokhoz MEMO-ként véleményeket, észrevételeket csatoltunk.

A szöveggel való mikroszkopikus kapcsolat hozta az első módszertani dilemmát: komoly nehézség a lineáris olvasat során annak eldöntése, hogy mi a fontos és mi nem az.

Ennek eldöntése során ugyanis mindenki saját szaktudására támaszkodik, szakértői perspektívából hoz döntést. Vegyes szakértelmű csapatunkban ez megsokszorozta a kódokat és lassította a folyamatot. A viták egyik központi témája volt: lehet-e egyáltalán kódolást folytatni konkrét hipotézis hiányában. Az olvasás előrehaladtával folyamatosan vissza-visszatértünk a szöveg már olvasott részeihez, azaz a szöveg visszafelé is értelmezte magát – ez összhangban van szakirodalomban a hermeneutikai körként megfogalmazottakkal. Igyekeztünk a beszélő intencióit azonosítani, a szöveg világán belül maradva.

Megállapodtunk abban, hogy konszenzus eredménye, hogy mi fontos és mi nem az, de a sokféle vélemény fenntartásának érdekében különböző kódnévvvel láttuk el a kiemelt részeket. A kódneveket sokáig együtt használtuk. Az elnevezések sokfélesége jelzi a kutatók előzetes szakmai háttérének a különbözőségét.

Példák első kódokra

- Építész – nemépítész perspektíva, szépcsúnya, objektív–szubjektív, külső–belső szem, ambivalencia:
„*Akkor tudtam meg az épületről, hogy csúnya, amikor elsős építész hallgatókkal érrefelé utaztunk. Mert, hogy amikor általános negyedikesként mentem ide felvételezni, akkor mindenkinek meggyőződése volt, hogy egy gyönyörű szép épület.*”
- Tér belakása, szünet, színpad, térélmény cselekvés által:

„*Lehet hátrahúzódni, tehát nem lát téged mindenki, de te érzed az embereket. Tehát, hogy történések vannak, hogy el lehet dönteni, hogy lent a tér közepén randalírozik valaki, vagy csak egy kis sarokba húzódva beszélget, de hogy itt vagyunk.*”

- Kontinuitás – újrastrukturálás, térélmény, outlier:

„*Ez a másik kép, ez azért érdekes, mert ebből a nagy térből ilyen kis csápok nyúlnak ki, amin keresztül még könyvtárba, vagy ebédlőbe, vagy tornateremhez. Ezek sötét és keskeny folyosók. A fényképek elkészülte után jöttem rá, hogy tulajdonképpen se nem keskenyek, se nem sötétek, de nem csak 8 éven át diákként láttam keskeny és sötétnek, hanem amikor visszamegyek, akkor is ugyanúgy látom.*” (Memo: az idő változott, de én én vagyok, a térnek az újraértelmezése – újrastrukturálás.)

Harmadik alkalom: közös kódolás nehézsége

A szöveg olvasásának körkörös folyamatában a kódnevezések egyszerűsödnek és pontosodnak: a szöveg logikája csiszolja őket azzá. Megjelentek hiányok is: ezeket is kóddal jelöltük: pl. „Az udvarról és az osztályteremről csak jelzi, hogy létezik, de nem beszél róluk.”

Példák új kódokra

Az igazgató megjelenésével és kódolásával több más, említett aktor is kiemelkedik a szövegből: a futólag említett tanárok és az épület tervező építész is kódolandó fontosságúvá válik, bár a nevét sem tudja elsőre a mesélő. A kódok tehát elkezdnek hatni egymásra.

- Igazgató és az épület viszonya:
» mint megbízó: ő egyeztet az építéssel, hogy mik az igények;

- » mint programalkotó: „keresztülvitte az elképzeléseit”;
- » mint „közösségformáló”: „hogya valaki ilyen dolgokat megtesz értünk”;
- » mint vezető, mint mentor, mert: lehetőséget biztosít mindenkinek, aki ott szeretne tanítani, támogató, együttműködő.
- Építész:
aki az iskolát építette, mint szereplő. Fontos a mesélőnek, mert „tavaly utánanéztet”, hogy ki is ő (tehát nem a feladat kedvéért nézett utána, hanem már hamarabb). De az építészről kevesebbet beszél (kevesebbet is tud róla), mint az igazgatóról. Az építész karrierjét és az iskola épülését itt párhuzamba állítja: „szóval itt elég nagy tervek voltak”.

A multidiszciplináris csapat közös elemzése során vált plasztikussá, hogy a hipotézisek és teóriák automatizmusként léteznek, amelyek a kutató minden egyes döntésében teljesen természetes módon vannak jelen. Így befolyásolják, hogy kinek mi a fontos a szövegből, és ez a munkában konfliktusforrás. Ugyanakkor átbillenve egy ponton, a nézőpontok sokszorozásával, a különböző tudásperspektívákból való vizsgálódással közelebb jutottunk egy „általánosabb” szövegkódoló munka felé. Igaz, ez hosszította a folyamatot, hiszen konszenzusra kellett jutni abban, hogy valami fontos-e. Ehhez sokszor viták és okfeltárási beszélgetések vezettek.

Tehát különösen a szöveg legelején okozott nehézséget a döntéshozatal, mert még nem tárult fel a szövegnek a belső világa, így az értelmezések szükségszerűen egyediék, ebből adódóan különbözőek voltak. Ez visszavezet ahhoz az alapvetéshez, hogy a GT lényegét tekintve hermeneutikai módszer, ezzel összhangban a szövegértelmezés

során a kódolónak, mint olvasónak és a szöveg saját igazságának fontossága van.

Negyedik alkalom: a második szöveg kódolásának elkezdése, szelektív kódok kialakítása

Az első szövegkorpusz megvitatását követően kezdtük a második résztvevő (Pályakezdő építész_02) interjúátiratát áttekinteni. A második szöveget elsőként egyenként, önállóan kódoltuk az órán kívül kettős céllal. Egyfelől a még mindig jelenlévő egyedi elemzési szempontok meglétét akartuk felszínre hozni, másfelől az első szöveg kódjainak használhatóságát akartuk nézni a második szövegen.

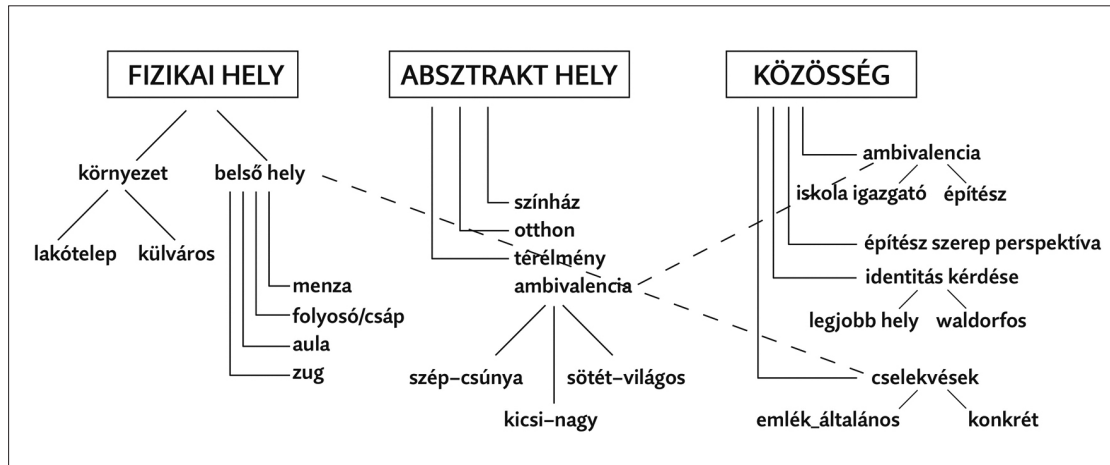
Az egyedi kódokat és viszonyaikat ezt követően közösen összevetettük: kerestük a hasonlóságokat és a különbözőségeket is. A kódok mellett a nyelvi jellemzők is előtérbe kerültek, mert a két beszélő beszédmódja nagyon különböző.

A sok egyedi kódot egy magasabb szintű, közös hierarchiába szerettük volna rendezni, ezért közös szelektív kódok létrehozására törekedtünk. A cél öt-hét kategória kialakítása volt. A szelektív kódok létrehozásakor már csak a kód szintjét használtuk, az eredeti szöveggel nem foglalkoztunk. Absztrahálódott az anyag.

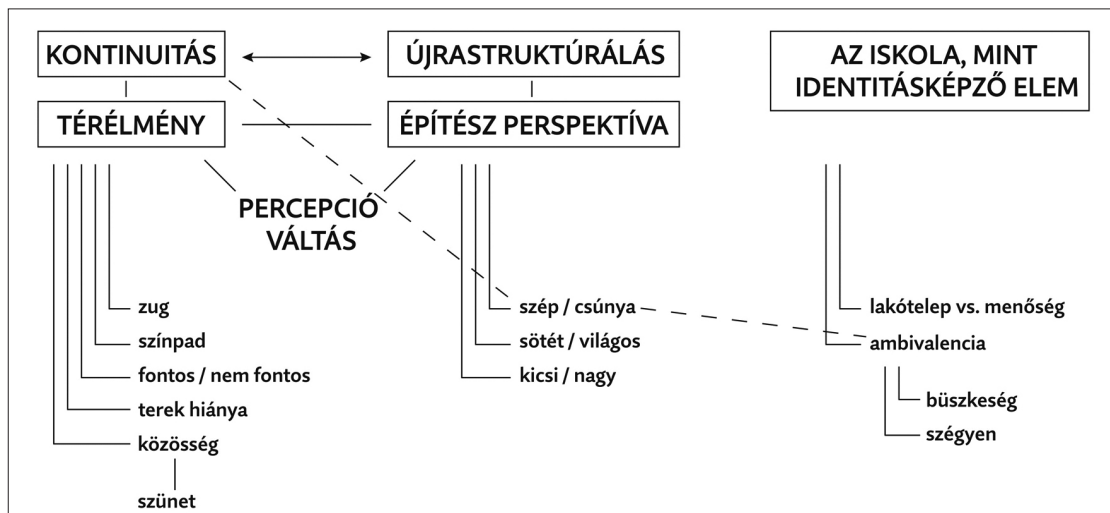
A kódalkotást hosszú beszélgetés kísérte: az ambivalens kategóriák, az ellentétpárok, a nézetkülönbségek megléte vált vezérvonallá.

Ötödik alkalom: megállapodás a közös szelektív kódokban

A szelektív kódokat is egyedileg alkottuk meg elsőként – a közös munka során ezek összevetésével tárgyaltuk meg a közös szelektív kódokat. A szelektív kódok is értelmező gesztusok – ebben is természetes módon jelennek meg a szaktudások és érdeklődési körök.

1. ábra. Szelektív kódok vizualizációja

2. ábra. Szelektív kódok vizualizációja

A szelektív kódokat, mint kategóriákat definiáltuk, azaz szöveges értelmezést kaptott minden egyes kategória.

Példák egyénileg alkotott szelektív kódok különbözőségére:

Az „A” kódoló az általa javasolt szelektív kódokat három oszlopba rendezte: (1) fizikai hely, (2) absztrakt hely, (3) közösségi tér. Ezeket osztotta további alcsoportokba. Az ambivalencia kód két oszlopban (2, 3) szerepelt, amely jelzi a meglévő bizonytalanságot. A relációk közötti kapcsolatkeresést jelölik a léniaák.

A „B” kódoló összesen két egyéni szelektív kódot határozott meg: (1) perspektívaváltás, azaz élmény a térben, ambivalencia, valamint (2) az épület leírása, azaz a fizikai hely bemutatása.

A „C” kódoló összesen hét egyéni szelektív kódot talált: (1) iskola jellege, ami nem csak a fizikai jellemzőket foglalja magába, hanem a Waldorf-alapokat is, mivel az iskola jellege sok mindent aktivál, (2) bevonódás, ami leginkább a csúnya–szép ellentétpárban ragadható meg, (3) perspektívaváltás, legyen szó építész–laikus, felnőtt–gyerek,

ISKOLA _ NÉZETEK _ ÉLMÉNYEK _ KÖZELÍTÉSEK	SZELEKTÍV KÓDOK DEFINÍCIÓK
ÉLMÉNY – TÉR	saját élmény felől naiv nézet kontinuitás központi hely – marginális hely
TÉR – ÉLMÉNY	építész szakmai nézet felől fizikai jellemzők térszabályozás érték
METAFORIKUS TÉR	színház otthon
KÖZÖSSÉGI TÉR	a többi ember felől igazgató, tanár, többiek
+ AMBIVALENCIÁK	együttélő nézetek természetes hozadéka bevonódás következménye viszonyok
++ IDENTITÁS	waldorfos, lakótelepi közösségi is és metaforikus is
+++ ÁTJÁRÁS	mozgás, ambivalencia

3. ábra. Szelektív kódok vizualizációja közös eredményként

kicsi–nagy perspektívákról, (4) központi tér, mely tágabb, szociofizikai környezetre utal, (5) marginális terek, melybe a hiányzó terek is beletartoznak, (6) iskolai metaforák, valamint (7) ambivalencia kódokat határozta meg.

A „D” kódoló is az általa alkotott egyéni szelektív kódokat vizuálisan is elrendezte:

Az „E” kódoló előzetesen három egyéni szelektív kódot határozott meg: (1) naiv perspektíva, amit az érzelmi élmény mobilizál, (2) építészperspektíva, valamint a (3) közösség, mely magába foglalja a színházat, azaz az énbemutató, énelrejtés, a szereplő–néző szerepek terepe, és amely kidolgozott metaforaként van jelen. Ez a kategória tartalmazza az otthont is mellérendelő viszonyban, melynek téri szerepe van, avagy a tér által támogatott intimitás kialakításának a terepe. Az órai munka során a szelektív kódok kapcsán is konszenzus született. Ezek-

hez a közös kódokhoz definíciók születtek, amelyek egyértelművé teszik a kategóriát.

Axiális kódolás és diszkusszió

A szelektív kódok megalkotása után következik az értelmező etap. Jelen írás és a szeminárium módszertani fókuszja miatt azonban ez másodlagos fontosságú volt. Így a kódok saját környezetükbe történő vissza-illesztése, az okozatiságok, elő- és utóidejűségek és más belső összefüggések visszaigazoló etapja nem külön és nem a maga teljességében valósult meg, hanem a folyamatba időről-időre beiktattuk.

A részletes diszkusszió megírása nem valósult meg a kurzus keretein belül. Annak jelzésére, hogy az alkalmazott módszertan milyen kapcsolatban van a témában elindított kutatással, tehát hogyan használható, pár gondolatot megfogalmazunk gondolati keretként.

A szelektív kódok visszaigazolják a környezetpszichológia számos alaptézisét, példáulnak okáért a középiskolák fizikai környezete elválaszthatatlanul összefonódik a benne megélt társas tulajdonságokkal (pl. Edgerton és mtsai, 2005), egyértelműen szociofizikai környezetként értelmezett (Dúll, 2009).

Az iskolai környezet felidézése során a jelen elemzés szerint a tér funkcionális tulajdonságai, affordanciái közül érdekes módon nem a tanulóval kapcsolatos tevékenységek és helyszínek, hanem a közösségi élet helyszínei (folyosó, aula) és az elvonulás, privát zónák (pl. zug) voltak a hangsúlyosak. Az iskolai környezet közösség- és identitásképző szerepe erős – visszaigazolja ez, hogy az iskola a szocializáció fontos része, olyan szuggesztív környezet (Dúll és Varga, 2015), amely az egyén társadalomban betöltött helyéről is komplex módon vall (Dúll és Lippai, 2015).

A színház és otthon kódokban tetten érhető, hogy az iskola, mint hely szimbolikus jelentéssel is bír. Az identitás társas aspektusára utal a színházmetafora, míg az ismert és biztonságos környezet funkció az otthon kódokban jelentkezik (Clark és Uzzell, 2002). A színházmetafora spontán megjelenése visszaigazolja Goffman teóriáját (Goffmann, 1959), amely a közösségi helyszíneken tapasztalható viselkedésmódokat *backstage* (nemformális) és *frontstage* (formális) jellegűekként határozza meg. A vizsgált szövegek GT-kódjaiban sem a tanulás terei, hanem a közös élmények helyszínei voltak hangsúlyosak.

A kutatás alanyainak specifikuma, hogy végzett fiatal építészek: ez a szelektív kódokban kettősségként mutatkozik: kezdetben a „naiv” és „építész” kódokban, majd az „élménytér” és „térélmény” szelektív kódok-

ban sűrűsödik. Az „élménytér” kód megfogalmazásában a személyesen átélt középiskolási élmény a hangsúlyos, az „építész-perspektíva” révén a jelen idejű, professzionális látásmód jelenik meg, tehát a tér válik élménnyé. A két szelektív kód fejlődése jól látható a kódolás folyamatában. A kezdeti, szembeállított, konfliktusban lévő helyzet fokozatosan átalakul egy olyan mellérendelő struktúrává az elemzés során, amelyben hol az egyik, hol a másik válik dominánssá. A GT-kódolás tehát újszerű viszonyt, más belső struktúrát sejtet a meglévő „nézetkülönbségek” között.

E dualitás fontos új tudások irányába mutat. A szakirodalom (pl. Pennartz és Essinga, 1990) hangsúlyozza, hogy az építésznézetet sajátos perceptuális és értelmezési mintázat jellemzi, amely elkülönül a laikus mintázatoktól. A lezajlott kvalitatív elemzés rávilágít arra, hogy saját élményű környezet felidézése során az építész tekintet (*gaze*) mellett tovább él a laikus nézet is. Az épületek a szakember számára sem veszítik el mindennapi emocionális tartalmukat, sőt egyes esetekben ezek akár képesek felülmúlni a „szenvtelen” szakértői tapasztalást. Az elemzés különlegessége jelöli ki a környezetpszichológiai kutatás további irányát is: az építész látásmódjában tetten érhető a tovább élő „naiv” nézet, amely tehát beépül a szakember nézetébe.

Az IPA-kódolás folyamata

Első alkalom: ismerkedés az IPA elméleti alapjaival

A négy alkalomból az elsőn az IPA elméleti alapjaival ismerkedtük meg. A módszertan aktív gyakorlásához elengedhetetlen a filozófiai háttér bizonyos szintű ismerete, amely fókuszot ad a kutatás, elemzés során. Az IPA ilyen módszertani alapjaihoz tartó-

zik az intencionalitás, interszubjektivitás, hermeneutika, idiográfia, valamint a fenomenológia gondolkodásmódjának követése. Az elméleti bevezetőre azért is volt szükség, mert a GT-elemzés gyakorlása után kellett egy tudatos „átkapcsolás” az IPA mélyebb és részletesebb fenomenológiai látásmódjába.

*Második alkalom: az épület
fenomenológiájának elméleti háttere, és az
első szöveg kódolása*

A második órán az épület, építészet fenomenológiájával foglalkozó szerzők munkásságát idéztük fel. Bár az IPA-elemzés során a kutatónak minél kevesebb elvárással és előfeltételezéssel kell az elemzést végeznie, mégis fontos volt a témában való elmélyedés egyrészt azért, hogy átlássuk és átvegyük a fenomenológia és építészet közös mezsgyéjén elhelyezkedő kérdéskör gondolkodásmódját, valamint azért, hogy tudjuk, mit kell „keresni” a szövegelemzés során, milyen élményalakzat felfedezése lehetséges és szükséges egy ilyen vizsgálat alkalmával.

Christian Norberg Schultz (1971) hasznépületről (amelynek a funkció ad értelmet) és műépítményről (amely valamilyen világot állít fel) szóló gondolatmenetével ismerkedtünk meg, valamint a *lent*, *fent*, *kint*, *bent*, az *ablak*, *ajtó* (amely összeköti a kintet a benttel) építészeti és fenomenológiai jelentésével. A viszonyrendszer az, ami meghatározó, az adja az épület értelmét, hogy mit jelent a résztvevő, benne lévő ember számára. Ezért is nagyon jól összekapcsolható ez a nézetrendszer a fenomenológia vizsgálatának tárgyával, és ez teszi lehetővé, hogy az IPA-t ezen a területen alkalmazzuk.

A második órán elkezdtük az első szöveg kódolását. Az IPA elemzés során azzal az elhatározással kezdtük a szöveg olvasá-

sát, hogy azokra a szövegrészekre fontos inkább figyelni, amely esetekben az elbeszélő szubjektív élményekről számol be – mert ezeken keresztül válik láthatóvá a viszonyulás egy-egy részlete. Amikor az olvasás és sorról sorra történő értelmezés során ilyen szubjektív élményt véltünk felfedezni azt a szöveg margóján kódoltuk. Nagyobb fejtörést jelentett azokat a leíró részeket kódolni, amelyeknél nem derült ki az elbeszélő viszonyulása, vagy hogy fűződik-e a bemutatott dologhoz személyes élménye. Ilyenkor megpróbáltunk még apróbb egységekre figyelni, szavakra, mint például „érdekes”, vagy arra a hangulatra, amelyet az elbeszélő az épület jellemzése során lefest. Például amikor „sötét és keskeny folyósókról” beszél, valójában nem tudjuk, hogy azok tényleg sötétek és keskenyek, vagy csak az elbeszélő látja annak.

Az olvasás és kódolás során egyre világosabbá vált, hogy azokról a terekről ad bővebb és „színesebb” jellemzést az elbeszélő, amely helyeken, terekben a közösségi élet zajlott, így például a tanterem, tornaterem bemutatására nem került sor. Ezeket a kódolás során centrum és periféria tereknek neveztük el. A periférikus terek, mint a folyosó, tanterem élmény szintjén alárendelődik a centrumnak, közösségi térnek.

Az elemzés során olykor érdekes, olykor nagyon nehéz volt elvonatkoztatni attól a kódolási folyamattól, amit a GT során végeztünk. Az olvasás során akaratlanul is azok a kódok világlottak ki a szövegből, amelyek a GT-elemzés során emelkedtek ki, de többségük az IPA szempontjából nem volt releváns. Például a GT során kiemelt kódot kaptak a szövegben szereplő emberek, például az igazgató, akinek az iskola létrejöttében fontos szerepet tulajdonít az elbeszélő. Az IPA kérdéskörének szempontjából

ezek a szereplők nem bizonyultak annyira fontosnak, inkább azt néztük meg, egymáshoz képest milyen szerepük van ezeknek a személyeknek a történeten belül, mi jellemzi azt, ahogyan az elbeszélő bemutatja őket.

Harmadik alkalom: az első szöveg témáinak témákba rendezése, a második szöveg kódolása

A harmadik alkalmat azzal kezdtük, hogy az előző órán megállapított kódokat témákba rendezzük. Ilyenkor olyan témákat nevezünk meg elsősorban, amelyek hangsúlyosan jelen vannak a szövegben. Ezek a témák az IPA esetében gyakran jelölhetnek folyamatot, indikálva ezek által egyfajta kronológiát, valamint az identitás, énészlelés mozzanatait. Ilyen módon az alábbi még nem kiforrott, és tartalmilag olykor egymást fedő témák mentén gondolkodtunk:

- *Alá-fölérendelő viszony:* a periféria alárendelődik a centrumnak, az elbeszélő az élmények rendeződése mentén kettéosztja a teret centrumra és perifériára. Ehhez a témához soroltuk a beszámolóban szereplő személyeket is. Az építész, akinek tervei csak részben valósultak meg az iskolaépítés során, alárendelt helyzetben van. Az igazgató, aki a megrendelője az iskola terveinek, főlérendelt pozícióban van. A szöveghez többször visszatértünk ennek megvitatásához, és úgy láttuk, hogy ezek a szereplők nem egymáshoz képest helyezkednek el alá- vagy fölérendelve, hanem a saját szerepük standardjához képest, tehát az építész az építészszerpehez képest került alárendelt helyzetbe, az iskolaigazgató az igazgatói szerephez képest lesz föléréndelt helyzetben.
- *Ívek:* ezt a munkacímet adtuk annak a témának, ahol szövegben megjelenő

folyamatokat gyűjtöttük össze. Az ívek alatt elsősorban a megjelenő élettörténeteket vizsgáltuk, az említett szereplők (igazgató, tanárok) élettörténetét, valamint az elbeszélő élettörténetét is megpróbáltuk összerakni. Ez utóbbival kapcsolatban azt láttuk, hogy bár a jelenben történik a látogatás az iskolában, az így elbeszélte élettörténet nem érkezik meg a jelenbe, többnyire a múltban, iskolai élményeknél marad.

- *Embodiment:* az élmények megtestesülnek, beágyazódnak a térbe. Amit a beszámolóban elmesél, többet mond az élményről, mint a térről. A beszámoló azon részei, ahol az építész-nézőpont megjelenik, tárgyilagosak, ezeket a részeket az elbeszélő távolsággal kezeli.

A témákba rendezést az IPA esetében akkor kell elvégezni, ha minden interjú kódolása befejeződött. Ezért ebben az esetben is a témakezdeményeket a munkacímekkel nyitva hagytuk, és elkezdtuk a második szöveg kódolását.

A második szöveg kódolásakor érdekes ellentmondással találkoztunk. Az elbeszélő arról beszélt, hogy nem látta szépnek az iskoláját sosem, azonban, ahogyan elmeséli az élményeket, a viszonyulása egyértelműen pozitív. Az IPA módszertanának különlegessége megmutatkozhat az ilyen ellentmondások feloldásában, amikor nem csupán a szöveg egy pontját kódoljuk, hanem az elemzés során figyelembe vesszük az elbeszélő által, esetleg a szöveg más helyein, de az előző témával összefüggésben használt jelzőit, az elbeszélés hangulatát. Az, hogy nem látta szépnek az iskoláját, egyrészt lehet identitáskérdés; szeretett oda járni, de a környezet visszajelzései negatívak voltak az iskolájával kapcsolatban. Másrészt az,

hogy nem látta szépnek az iskolát, és mint kiderül, más épületet sem, ez indította el az építész pálya felé, tehát kíváncsiságot, felfedezésvágyat hozott számára ez a dilemma.

Az első szöveghez hasonlóan itt is megfigyelhető volt a centrum és periféria terek (a kódok munkacímét az első szövegből felhasználva) közti különbség. Ebben a beszámolóban pozitív jelentéssel bírnak azon terek, ahol a közösségi élet zajlik, valamint azok a „zugok”, kisebb terek is, ahova vissza lehet vonulni. Az elbeszélő beszámolója folyamatosan mozgásban van, ráközelít (kódként is használtuk a zoomolást) egy-egy térre, ahol lokalizálódik az élmény, és azt mutatja be.

Negyedik alkalom: a főtémák megállapítása

A negyedik alkalommal a főtémák megállapításakor azt láttuk, hogy azok a témák, amelyek az IPA-elemzés során előkerültek a GT-elemzés során is megjelentek. Ennek az oka az lehet, hogy nem tudtunk elvo-

natkoztatni az előző eredményektől? Talán időben túl közel volt egymáshoz a két kódolási folyamat?

A kvalitatív elemzés során a kutató az adott téma szakértőjeként kezeli a szöveg elbeszélőjét. Minél nyitottabb kutatási kérdéssel indulunk neki az elemzésnek, annál inkább engedjük, hogy az jelenjen meg az eredményekben, amit a kutatásban résztvevő személy fontosnak tartott. Így lehet, hogy például az IPA és GT (amelyek hasonlóan nyitott kutatási kérdéssel dolgozó módszertanok és mind a kettő a fenomenológiai hagyományból ered) esetében hasonló főtémákat találunk meg. Azonban ha az eredményeket írásba foglaljuk, a főtémákat egyenként bemutatjuk, idézetekkel illusztráljuk (például publikálás céljából), akkor válik láthatóvá, hogy azok tartalma különbözik. A GT megpróbálja az észlelt jelentéget összefüggéseiben vizsgálni, majd az eredményeket egy absztraktabb szintre emelni (Charmaz, 2008). Az IPA túlmegy a pusztá elmondottakon, azonban marad az

1. táblázat. Az IPA során meghatározott altémák és főtémák

Főtémák	Altémák
1. Bináris térfelosztás	1. Embodiment <i>Az élmények beágyazódása a térbe; centrum–periféria, alá-fölrendeltség</i>
	2. Térhez való viszony kettőssége <i>Cselekvő vs. szemlélő perspektíva, építészperspektíva vs. nosztalgia</i>
2. Ívek	1. Múltból a jelenbe <i>sorsok; iskola, építész, szereplők (igazgató, tanárok)</i>
	2. Az „én” folyamata <i>bent-kint, identitás, múlt-jelen</i>
3. Esztétika, érzelmek, mozgás	1. Értékelő esztétika <i>Az élmények esztétikai dimenziója; „nem láttam szépnek az iskolát sosem... de nagyon szerettem”</i>
	2. „Zoomolás”/ránaközelítés <i>Az esztétikai látásmód érvényesülése érzelmi bevonódással</i>

egyén szintjén és azt vizsgálja, hogyan éli meg és értelmezi az egyén ezeket a tapasztalatokat (Smith és mtsai, 2009).

A főtémák megállapítása során már a két szöveg kódjait együtt néztük. A fentiekben bővebben bemutatott centrum- és perifériateretek, valamint az, ahogyan a térben testesül meg az élmény (*embodiment*) kerültek egy főtéma alá, a „bináris térfelosztás” téma alá. Azok az „ívek”, amelyek egyrészt a múltból a jelenbe ívelést, valamint az identitás íveit jelölik, egy főtéma alá soroltuk. Az élmény, amely mindkét szövegben visszaköszönt, a „térben lenni” kérdéskörre; vajon az elbeszélő benne van-e a térben vagy szemlélője a térnek. A szövegek olvasása során úgy éreztük, hogy az építészperspektíva és a középiskolás nosztalgikus élmények váltakoznak, nem ellentétei, inkább kiegészítői egymásnak. Az „értékelő” esztétika mint téma, fogta össze leginkább ezt a váltakozást, amelynek során a szakmai megítélés „objektív” szempontrendszere keveredik a helyhez kötődő érzellemmel. A folyamatos mozgás is jelen van az elbeszélésekben. Ezért egy gondolat kísérlet során az „utazással” mint metaforával azonosítottuk a vizsgált helyzetet; az utazás térben (visszamenni az iskolába) és időben (felidézni az élményeket) is megtörténik. Ezért sem lehet véletlen a folyamatos „mozgás” a terek között az elbeszélés során. Ezek adták a harmadik főtémát. (Az IPA alapján meghatározott témákat az 1. táblázat tartalmazza.)

KÖVETKEZTETÉSEK

Jelen tanulmány célja annak demonstrálása, hogyan alkalmazható a gyakorlatban két kvalitatív módszer, a megalapozott elmé-

let és az interpretatív fenomenológiai analízis. Az elemzések egy doktori kvalitatív szeminárium keretében történtek, a kódolás alapjául két csoportos beszámoló szöveges átirata szolgált.

Mint a közös munka során is kiderült, mindkét módszer kiválóan alkalmas arra, hogy a vizsgálati személyek belső világa kapcsán a kérdőíves mérőeszközökön túli értékes információkat nyerhessünk.

Jóllehet, a kvalitatív megközelítés körköros, újra és újra strukturáló, a folyamat előrehaladása során esetlegesen változó kategóriarendszerrel operáló, rugalmas módszertan, mégsem teljesen keretek nélküli. Az elemzés folyamatát szigorú szabályrendszer orientálja. A vizsgálatok alaposságára vonatkozó elvárások teszik lehetővé, hogy a kutatók kis mintán is érvényes megállapításokat vonhassanak le.

Az analízis csoportos jellege további validálási funkcióval bír, hiszen az egyéni leg meghatározott kódokat közös megállapodás mentén, szisztematikus lépések által szükséges egy absztraktabb formába hozni.

Glaser (1978) nyomán hiteles elemzési útként tartjuk számon az előzetes hipotézisek vizsgálatát elvető, hipotézis nélküli hozzáállást. A megalapozott elmélet (Grounded Theory) egy olyan feltáró módszer, amely az észlelt jelenségeket és a közöttük fennálló összefüggéseket írja le és magyarázza.

A Smith (1996) által bevezetett, filozófiai alapokon nyugvó interpretatív fenomenológiai elemzés a szövegek elemzésén túl a vizsgálati személyek szubjektív tapasztalatait, élményeit és azok megértését, személyes jelentéstartalommal való felruházását veszi szisztematikus górcső alá. A szubjektív élményanyagok feldolgozása ellenére fontos kíváncsi a szemlé-

lő számára a semleges viszonyulás a vizsgálat tárgyához. A módszer alapja továbbá, hogy a szöveg – és általa a vizsgált személy belső élményvilága – csak az egyes részletek alapos feltárásán, vizsgálatán keresztül érthető meg.

A heti rendszerességű szemináriumi alkalmak aktív bevonódást igénylő jellege, valamint a kurzuson résztvevők eltérő szakmai háttere és érdeklődése jó alappal szolgáltak a kvalitatív módszerek gyakorlati alkalmazhatóságának feltárásához is. A nondirektív oktatói jelenlét, a köztes időken folytatott egyéni munkák és a találkozások alkalmával jelenlévő élénk diskurzus mind hozzájárult a kategóriarendszer finomhangolásához.

Bár az eltérő felkészültségből fakadó heterogenitás kezdetben nagy nehézséget és időigényt jelentett a közös platform megteremtéséhez, a résztvevők nyitottsága és motivációja az egységes nyelv megteremtésével a folyamat végére inkább gazdagította az elemzéseket. Az ismétlődő nézőpontváltások által a résztvevők egyéni megközelítése is sokat árnyalódott a szemeszter végére.

A kurzus során nem csupán a két kvalitatív módszer egymástól való különbözőségét, elemzési alapjait és gyakorlati alkalmazását sikerült megismerni, hanem egy eltérő háttérű kutatócsoport munkájának, közös nyelvezetének és munkamódszerének kialakítási folyamatába is betekintést kaphattunk. A semleges, előfeltevések nélküli álláspontok kialakításának, a döntéshozatali mechanizmusok módjának, a konszenzus közös megteremtésének kezdeti kihívásai a félév végére készséggé formálódtak.

Az elemzések alapját egy tizenöt elemű csoportos interjú sorozatból kiragadott két beszámoló (első és negyedik) szöveges leírata szolgáltatta. Az elemzési folyamat

a szükséges minimális kontextus (például a szövegek keletkezési körülményei) ismeretét, valamint a módszertanok megalapozását követően két szalon – egyéni munkákon és közös megvitatásokon – keresztül zajlott, kvalitatív kutatás-módszertani és folyamatszempontú fókusszal. A rendszeres találkozási alkalmak során fokozatosan tisztult a kép a résztvevők számára, közeledtek az álláspontok. A folyamat végére sikerült megállapodni, és az egyéni javaslatok absztraktabb, semlegesebb, konszenzusos kódrendszerré sűrítődtek.

A szisztematikus kvalitatív elemzések a kvantitatív kánonhoz képest hangsúlyosabban világítanak rá a vizsgálati személyek szubjektív élményeire. Általuk közelebbi betekintést is nyerhetünk egy első pillantásra építészeti témájú szöveg rejtőző jelentéstartalmaiba. Feltárul a beszélő és a szöveg viszonya, jelen esetben a térélménye, az emlékképekben megjelenő személyekhez fűződő viszonya, közösségi élményei, ambivalenciái, végső soron szakmai és személyes identitásának rétegzettsége.

Jóllehet, tanulmányunk célja elsősorban egy elemzési folyamatnak és annak az oktatásban történő alkalmazhatóságának a szemléltetése volt, az elemzési eredményeket illető limitációkról is célszerű néhány szót ejteni.

A vizsgálati személyek szubjektív beszámolóit a közös munkában kialakított kategóriarendszert erősen befolyásolják, hiszen a fizikai terek szóbeli leírása az épületek egyedi adottságaira támaszkodik. Ennél fogva eltérő szövegeket, ezáltal eltérő térélménykódokat kapunk olyan intézmények bemutatása esetén, ahol vannak közösségi terek, és másokat ott, ahol nincsenek.

A prezentációk stílusára hatással lehet a csoportos megnyilvánulás körülménye.

Elképzelhető, és további vizsgálatot igényelhet annak feltárása, hogy miként befolyásolja a szövegkorpuszok tartalmát a nyilvánosság jelenléte, valamint a nyilvánosságot alkotó személyek végzettsége, személyes kötődése a beszélőhöz. Érdekes lehet áttekinteni, hogy a csoporthelyzet mennyiben indukálhatja a közösségi élmények, közösségi terek bemutatását, holott a feladat maguknak a tereknek a képvezérelt bemutatása volt. Kutatási irányként merül fel, vajon hogyan alakulna ez egyéni, írásos beszámolók vagy személyes interjúk esetében.

Kérdésként vetődik fel az is, hogy mennyire célszerű figyelembe venni a prezentáló és a közönség viszonyát, esetleges közös előtörténetét, közös fogalomkészletét egymással, hiszen elképzelhető, hogy jelen

esetben ez több, az elemzés során építészperspektívaként detektált kódot eredményezett.

Összefoglalva, a szemináriumi keretet kiemelten alkalmasnak véljük a kvalitatív megközelítés eltérő módszereinek a gyakorlatban történő elsajátítására, a kutatók csoportként történő együttműködésének a fejlesztésére, valamint a szövegek elemzéséből fakadó kódrendszer objektívabb validálására.

Kitekintésként fontosnak tartjuk a problémaorientált csoportmunka elméleti és együttműködési közös alapjainak a részletesebb kifejtését, a vizsgált szövegek keletkezési körülményeitől való körültekintőbb elvonatkoztatási metódusok alkalmazását, illetőleg a kvalitatív szemináriumok helyzetének további elemző áttekintését a hazai alap-, mester- és doktori képzésben.

SUMMARY

WHAT HAPPENS IN A QUALITATIVE METHODOLOGY SEMINAR OF THE DOCTORATE PROGRAM? GT AND IPA ANALYSIS STEP BY STEP

Background and aims: Qualitative methods enable the researcher to glimpse at the subjective inner world of the subjects, giving grounds to understanding basic phenomena, to complete existing knowledge and to examine emerging aspects. This paper is to demonstrate the usability and teachability of qualitative methods for psychology researchers. It is based on the experience of a methodology seminar centered around the importance of involvement, practice and personal interpretation, within the frame of the Doctoral School of Psychology at ELTE.

Methods: PhD students with different training and experience in qualitative research attended the seminar. After an introduction of ontology and epistemology, specific methods and their applications were in focus: Grounded Theory (GT) and Interpretative Phenomenological Approach (IPA) were selected for the analysis of the same text. The texts – interviews with early career architects – are parts of a larger study of environmental psychology.

Results: As the focus of the seminar was methodological, therefore only relevant steps of analysis were fully developed. That also applies to the topics of conclusions and discussions. The process revealed the strengths, differences and application logics of the two methods and offered an important experience about co-working in a multidisciplinary group.

Discussion: Both methods offered valuable information about the subjects' experience through the study of the provided narratives. The seminar proved to be a useful frame for

learning qualitative methods, the heterogeneity of the research group improved skills of cooperation and it contributed to the validity of the coding process.

Keywords: qualitative research seminar, qualitative methods in (environmental) psychology, Grounded Theory (GT), Interpretative Phenomenological Approach (IPA)

IRODALOM

- BERTERÖ, C. (2012): Grounded Theory methodology – has it become a movement? *International Journal of Qualitative Studies on Health and Well-Being*, 7(1). 18571.
- BOGDAN, S. J., TAYLOR, R. (1990): *Introduction to Qualitative Research Methods. A Guidebook and Resource*. John Wiley & Sons Inc., Hoboken, NJ.
- CHARMAZ, K. (2006): *Constructing grounded theory. A practical guide through qualitative analysis*. Sage, London.
- CHARMAZ, K. (2008): Grounded Theory. In Smith, J. A. (ed.): *Qualitative Psychology: A Practical Guide to Research Methods*. Sage, London. 81–110.
- CLARK, C., UZZELL, D. L. (2002): The Affordances of the Home, Neighbourhood, School and Town Centre for Adolescents. *Journal of Environmental Psychology*, 22(1–2). 95–108.
- CORBIN, J., STRAUSS, A. (2008): *The basics of qualitative research*. Sage, London.
- CORBIN, J., STRAUSS, A. (2015): *A kvalitatív kutatás alapjai: A Grounded Theory elemzési módszer technikája és eljárásai*. Fordította Ehmann Bea. L'Harmattan, Budapest.
- DENZIN, N. K., LINCOLN, Y. S. (2005): *The Sage Handbook of Qualitative Research*. Sage Publications, London.
- DÚLL, A. (2009): *A környezetpszichológiai alapkérdései – Helyek, tárgyak viselkedés*. L'Harmattan, Budapest.
- DÚLL, A., LIPPAI, E. (2015): Az iskolai környezet üzenetei: környezetpszichológiai elemzés. In Dúll A., Varga K. (szerk.): *Rábeszélőtér. A szuggesztív kommunikáció környezetpszichológiája*. L'Harmattan, Budapest. 47–73.
- DÚLL A., SOMOGYI K., HÜLBER A., BRÓZIK P., SZABÓ J. (2018): A szociofizikai önállóság első színtere: építészhallgatók és térlaikus egyetemi hallgatók mentális térképábrázolásainak összehasonlítása. *Magyar Pszichológiai Szemle*. 73(1), 83–110.
- DÚLL A., VARGA K. (2015): A szuggesztív környezeti kommunikáció: alapelvek és működés. In Dúll A., Varga K. (szerk.): *Rábeszélőtér. A szuggesztív kommunikáció környezetpszichológiája*. L'Harmattan, Budapest. 523–555.
- EDGERTON, E., MCKECHNIE, J., DUNLEAVY, K. (2005): “Changing schools”: Pupil and staff assessment of their “new” schools. In Martens, B., Keul, A. G. (eds): *Designing social innovation. Planning, building, evaluation*. Hogrefe & Huber Publ., Cambridge. 215–221.
- GLASER, B. G., STRAUSS, A. L. (1967): *The Discovery of Grounded Theory: Strategies for Qualitative Research*. Aldine, Chicago.
- GLASER, B. G. (1978): *Theoretical sensitivity: Advances in methodology of grounded theory*. The Sociology Press, Mill Valley, CA.
- GOFFMAN, E. (1959). *The presentation of self in everyday life*. Doubleday, Garden City, NY.

- HUBBARD, P. (1996): Conflicting interpretations of architecture: An empirical investigation. *Journal of Environmental Psychology*, 16(2). 75–92.
- LARKIN, M., EATOUGH, V., OSBORN, M. (2011): Interpretative phenomenological analysis and embodied, active, situated cognition. *Theory and Psychology*, 21(3). 318–337.
- LARKIN, M., WATTS, S., CLIFTON, E. (2006): Giving voice and making sense in Interpretative Phenomenological Analysis. *Qualitative Research in Psychology*, 3(2). 102–120.
- MILLS, J., BONNER, A., FRANCIS, K. (2006): The development of constructivist grounded theory. *International Journal of Qualitative Methods*, 5(1). 25–35.
- NORBERG-SCHULTZ, CH. (1971): *Existence, Space and Architecture*. Praeger Publisher, Westport, CT.
- PENNARTS, P. P. J., ELSINGA M. G. (1990): Adults, Adolescents, and Architects: Differences in the Perception of the Urban Environment. *Environment and Behaviour*, 22(5). 675–714.
- RÁCZ, J., KASSAI, S., PINTÉR, J. N. (2016): Az interpretatív fenomenológiai analízis (IPA) mint kvalitatív pszichológiai eszköz bemutatása. *Magyar Pszichológiai Szemle*, 71(2). 313–336.
- RÁCZ, J., KASSAI, S., PINTÉR, J. N. (2017): *Az interpretatív fenomenológiai analízis elmélete, módszertana és alkalmazási területei*. L'Harmattan, Budapest.
- SALLAY, V. (2015): Előszó a magyar kiadáshoz. A kvalitatív megközelítés és a Grounded Theory szerepe a társadalomtudományi kutatásokban. In Corbin, J., Strauss, A.: *A kvalitatív kutatás alapjai: A Grounded Theory elemzési módszer technikája és eljárásai*. Ehmann Bea ford. L'Harmattan, Budapest. 9–22.
- SMITH, J. A. (1996): Beyond the divide between cognition and discourse: using interpretative phenomenological analysis in health psychology. *Psychology Health*, 11(2). 61–271.
- SMITH, J. A. (2004): Reflecting on the development of interpretative phenomenological analysis and its contribution to qualitative research in psychology. *Qualitative Research in Psychology*, 1(1). 39–54.
- SMITH, J. A. (2007): Hermeneutics, human sciences and health: linking theory and practice. *International Journal Of Qualitative Studies On Health And Well-Being*, 2(1). 3–11.
- SMITH, J. A., FLOWERS, P., LARKIN M. (2009): *Interpretative Phenomenological Analysis*.: Sage, London.
- STRAUSS, A. L. (1987). *Qualitative analysis for social scientists*. Cambridge University Press, New York.
- STRAUSS, A. L., CORBIN, J. (1990). *Basics of qualitative research: Grounded theory procedures and techniques*. Sage, Newbury Park, CA.
- SOMOGYI, K. (2016): Menza_zóna_étterem_közösségi_tér_helyszín. In Kerékgyártó., B. Szabó, L. (szerk.): *Építészet és oktatás*. BME Építőművészeti Doktori Iskola, Budapest. 268–279.
- WERTZ, F.J., CHARMAZ, K., McMULLEN, L.M. JOSSELSO, R., ANDERSON, R., MCSPADDEN, E. (2011): Five ways of doing qualitative analysis phenomenological psychology, Grounded theory, discourse analysis, narrative research, and intuitive inquiry. Guilford Press, New York.